

СЕЦЕСІОНІЗМ У ЄВРОПІ: СУСПІЛЬСТВА, ДЕРЖАВИ ТА МІЖНАРОДНИЙ ПОРЯДОК ПІД ЗАГРОЗОЮ

Михайло Мінаков

Інститут Кеннана, Міжнародний науковий центр ім. В. Вілсона й Базельський університет

ORCID: 0000-0002-0619-7321

Гвендолін Зассе

Центр східноєвропейських та міжнародних досліджень (ZOiS) і Оксфордський університет

ORCID: 0000-0001-6254-3949

Дарія Ісаченко

Європейський університет Відрина

Попри значний розвиток міжнародних і глобальних інститутів, сучасна держава залишається основним способом легітимної політичної організації й ексклюзивним локусом політичної влади. Сучасні держави пройшли довгий шлях інституалізації, віхами якого були Вестфальський мир, епоха світових імперій, Конвенція про права та обов'язки держав (підписана в Монтевідео), деколонізація, Гельсінська угода і глобалізація. Всупереч такій довгій історії, сучасна держава так і не змогло повністю гарантувати виконання своїх обіцянок порядку і безпеки, а її територіальна цілісність і суверенітет нерідко оскаржуються. Таке оскарження відбувається не тільки ззовні, але і зсередини. Внутрішніми конкурентами державі виступають групи, які вважають себе виключеними з політичної комунікації і претендують на власну державність і міжнародне визнання. Такі зазіхання на державність можуть привести до конфліктів, а потім — до тривалих «заморожених конфліктів», в той час як місцева *de facto* влада реалізує свій проект державного будівництва без міжнародного визнання і за безперервних мирних переговорів.

Сучасна Європа перетворилася на складний і суперечливий комплекс держав, що співіснують в рамках нестійкого міжнародного порядку. В останні тридцять років політична географія європейського континенту формувалася під впливом двох паралельних і суперечливих процесів. З одного боку, в західній частині Європи проходила глибока, мирна і всеосяжна інтеграція, яка призвела до створення політичного об'єднання — Європейського Союзу і до нового балансу повноважень між ЄС, національними урядами та місцевими властями. (Як показують кейси Брекзіта, референдуму в Шотландії і сепаратизму в Каталонії, європейська інтеграція не

розв'язала всі проблеми у відносинах національних і місцевих властей, проте в процесі євроінтеграції були створені публічно-правові й політичні умови для мирного вирішення подібних спорів).

З іншого боку, на сході Європи європейські держави пережили хвилю дезінтеграції комплексних держав і регіональних спілок, серед яких — Югославія, Чехословаччина і СРСР. У колишньому Східному блоці розпад старих політичних інститутів і інституцій супроводжувався поширенням націоналізму і консерватизму, що призвели до створення нових незалежних визнаних держав. Ця ж хвиля запустила чимало іредентистських і сецесіоністичних рухів, частина яких привела до створення і ряду невизнаних держав. Так, приміром, розпад СРСР призвів до виникнення п'ятнадцяти визнаних держав і чотирьох невизнаних (Нагорний Карабах, Південна Осетія, Абхазія і Придністров'я) політій. На початку 1990-х рр. виникла стабільна політична мережа, чії елементи (політичні утворення, які претендують на визнання свого суверенітету) були залучені в «заморожені конфлікти» зі своїми батьківськими державами (Азербайджан, Грузія і Молдова). У таких утворень був свій специфічний тип «легітимності» і своя політична економія, системно пов'язані зі спонсорськими державами (Росія і Вірменія).

Хоча невизнані державні утворення довгий час і вважалися проблемою безпеки на Кавказі і Балканах, а також у Східній Європі та Середземноморському регіоні, цю проблему так і не розв'язали, а самі *de facto* політії стали джерелом сецесіоністичних практик й ідеологій, що поширюються далеко за межі свого регіону. Ці практики та ідеології згодом стали впливати на сецесіоністичні рухи в інших країнах Європи. Наприклад, до 2008 року, населення Нагорного Карабаху, Південної Осетії, Абхазії та Придністров'я становило близько одного мільйона осіб, а їхні уряди перебували під міжнародними санкціями і не набували визнання з боку інших держав. Однак після Російсько-грузинської війни 2008 року, Південна Осетія і Абхазія збільшили свої території і населення, також отримали часткове визнання з боку Росії, Нікарагуа і Сирії. 2014 року хвиля іредентистських і сецесіоністичних рухів, спрямованих проти України й підтримуваних Росією, привели до створення двох утворень, «Донецької народної республіки» («ДНР») і «Луганській народної республіки» («ЛНР»). Владні еліти «ДНР-ЛНР» запозичували досвід організації сецесії, а також державного і національного будівництва у своїх «старших товаришів», пострадянських невизнаних або частково визнаних держав. Сьогодні територію пострадянських *de facto* держав населяє понад чотири мільйони осіб. Більше того, горизонтальні зв'язки між цими шістьма утвореннями зростають і посилюються: комунікація йде на рівні «урядів», профспілок і місцевих громад, в той час як активісти західноєвропейських сецесіоністичних рухів беруть участь політичних процесах і військових операціях на Донбасі.

Як пояснити перетворення пострадянського сецесіонізму з регіональної проблеми на явище, що має зростаючий вплив на стабільність країн-членів ЄС?

До сих пір, дослідження пострадянського і посткомуністичного сецесіонізму проводилися на макро- або мікрополітичному рівнях. Ряд учених розглядали пострадянський сецесіонізм як частину більшого процесу транзиту від статусу республіки-члена Радянського Союзу до пострадянської держави. Вони вважали, що менші національні групи намагалися вийти з батьківських держав, використовуючи суперечності між більшими політичними гравцями. Розглядаючи сецесії в контексті утворення національних держав, В. Тишков, Н. Бугай, Р. Сання й Т. Мартін стверджували, що сучасні міжетнічні конфлікти і сецесіонізм у пострадянському регіоні пов'язані з радянською національною політикою (Tishkov 1997; Bougai 1996; Sunny & Martin 2001).

З іншого боку, такі дослідники, як Т. Де Валь, Д. Афраїдзе і Д. Сірокі, К. Чобану, Х. Цюрхер, а також Дж. Г'юз і Г. Зассе більше уваги приділяли помилкам еліт нових незалежних держав, які вели до міжетнічних зіткнень, сецесіонізму й заморожених конфліктів (De Waal 2003; Aphraidze & Siroky 2011; Ciobanu 2008; Zürcher 2007; Hughes & Sasse 2011).

Ще одна група вчених сфокусувала увагу на внутрішній динаміці населення *de facto* держав, намагаючись зрозуміти, як людина, спільнота і економіка зуміли вижити під тиском зовнішніх санкцій і внутрішніх авторитарних або військових (отаманських, *warlordist*) режимів. Так, В. Колосов і Дж. О'Лафлін, П. Колсто і С. Фішер вказують, що східноєвропейські *de facto* держави еволюціонували в специфічну політичну реальність зі своєю політичною культурою, моделлю розвитку й нішею у загальноєвропейському політичному середовищі (Kolossoff & O'Loughlin 2011; Kolsto 2006; Fischer 2016).

На жаль, з уваги дослідників було випущено питання про те, яку роль відіграють пострадянські держави у сецесіоністичних рухах східної і західної Європи. В результаті, політична наука досі розглядала пострадянський сецесіонізм як виключно східноєвропейський феномен. В силу цього, такі добре поінформовані дослідники, як Л. Хуге, А. Бурн, Д. Муро і М. Фласкамп недооцінювали стан і динамку зв'язків сецесіоністичних рухів у всій Європі, без поділу на схід і захід (Hooghe 1995; Bourne 2014; Muro & Vlaskamp 2016). Для того, щоб закрити цю прогалину і запропонувати більшу, зваженішу картину сецесіоністичних рухів у Європі, Інститут європейських досліджень при Європейському університеті Віадрина у взаємодії з Центром східноєвропейських і міжнародних досліджень (ZOiS) організували і провели міжнародну конференцію в грудні 2018 року. Фінансову підтримку для проведення конференції надала Німецька служба академічних обмінів (DAAD). Дебати, які

розпочалися на цій конференції, привели до публікації цього числа журналу «Ідеологія та політика».

Це число спрямовано на те, щоб концептуально й у порівняльній перспективі розкрити особливості сучасних сецесіоністичних рухів, претензій на державність з боку «верхів» або «низів» окремих спільнот, політик невизнання і можливостей розв'язання конфліктів у Європі. Тож у цьому числі аналізуються складні відносини між батьківськими, спонсорськими і невизнаними державами Європи, а також ті проблеми, які переживають батьківські держави в наслідок сецесії.

Число відкриває стаття Бруно Коп'єтерса. Автор доводить, що органи влади невизнаних держав і уряду батьківських держав можуть вступати в переговори для встановлення перемир'я або укладання торговельних договорів. Такі переговори не означають визнання державності від'єднаних громад/територій, а також не підвищують статус невизнаних органів влади. Коп'єтерс указує на те, що такі переговори призводять до деескалації конфліктів, але не впливають на політичний статус сторін. Це означає, що політики невизнання надають конфліктуючим сторонам інструменти захисту їх статусів та ідентичностей, але при цьому зміцнюють міжнародну безпеку. Для підтвердження своїх тез, дослідник залучає аргументи, пов'язані з кейсами Абхазії, Північного Кіпру та Придністров'я.

У другій статті, Михайло Мінаков застосовує світ-системний аналіз для визначення статусів пострадянських невизнаних держав. Автор доводить, що ці політії складають «екстремальну периферію» щодо «глобального центру». За десятиліття, що минули з часу розпаду СРСР, від'єднані території/спільноти перетворилися у відносно стабільну мережу політичних утворень, що протистоять міжнародному праву і світовому порядку. Таке протистояння призвело до виникнення моделі державності, стійкої до конфліктів і санкцій, і ця модель поширюється по Європі. Крім того, Мінаков показує, що невизнані утворення «ДНР» і «ЛНР» виникли не тільки за умов політичного, військового та економічного спонсорства Росії, але й завдяки співпраці з «урядами» таких утворень, як Придністров'я або Абхазія. Це приводить автора до висновку, що країни «екстремальної периферії» схильні до взаємної підтримки і до поширення по Європі, попри міжнародне право і порядок.

У наступній статті Сергій Толстов розглядає те, як асиметричний трансфер влади від центрального уряду до регіональних органів влади впливає на етнорегіональну політику всередині Європейського Союзу. Для цього автор аналізує кейси Шотландії й Каталонії. Толстов доводить, що передача повноважень демократичного самоврядування на регіональний рівень пройшла асиметрично і недостатньо ефективно. У регіонах зі стійкими політичними традиціями такі дисбаланси призводять до невдоволення населення і, в подальшому, до посилення

регіональної ідентичності та економічної нерівності. Все це веде до політизації сепаратизму і протистояння регіональних влад і центральних урядів.

У статті Гвендолін Зассе й Еліс Лекнер проходить перевірку відоме твердження Чарльза Тіллі про те, що державне будівництво нерозривно пов'язане з веденням війни. Авторки доводять, що цей зв'язок — не обов'язковий. Використовуючи дані власних соціопитувань, проведених у 2017 і 2018 рр., Зассе та Лекнер аналізують самоусвідомлення українського суспільства під час війни на Донбасі. Авторки вказують на значну зміну в цьому самоусвідомленні: ідентичність українців значною мірою пов'язана з громадянською й політичною єдністю, що суперечить офіційній ідеології, яка фокусується на етнолінгвістичних аспектах у визначенні української нації і національної держави.

Олена Александрова і Роман Додонов аналізують те, як одна держава може сконструювати сецесію в іншому, застосовуючи для цього дискурсивні засоби. Перш за все, автори аналізують кейс донбаського іредентизму. Вони показують, як російське втручання в українську медіасферу сформувало дискурс, що сприяє фрагментації суспільства і формуванню самопроголошених політій. Крім того, Александрова та Додонов порівнюють донбаський кейс із провалом подібної ж політики Росії щодо Латгалії, латвійського регіону з великою часткою російськомовного населення.

Статтю Наталії Касьяненко присвячено стратегіям самопроголошених урядів «ДНР» і «ЛНР» задля досягнення внутрішньої легітимності. Авторка розглядає те, як обидва режими використовують засоби прямої демократії для своїх цілей у східній Україні. Дослідження Касьяненко демонструє, що певний рівень легітимності можливо досягти навіть за відсутності зовнішнього визнання суверенітету. Вона вказує, що обидва самопроголошених уряду зуміли на сьогодні домогтися деякої внутрішньої легітимності, надаючи доступ до базових суспільних благ і послуг населенню непідконтрольних територій України.

У наступній статті Наталія Малиновська досліджує те, як анексія Криму вплинула на статус кримських татар в українському суспільстві. Авторка аналізує українські підходи до деокупації Криму та взаємодії з кримськотатарською громадою у континентальній Україні. Малиновська розглядає численні складнощі, що виникли у взаєминах між кримськотатарською громадою і урядом України. Серед перешкод для інтеграції кримських татар в українське суспільство дослідниця називає відмінності в колективній пам'яті про певні події та особистості, підозрілість у ставленні до мусульманських організацій і зміна відносин між різними релігійними групами в Україні. Наталія Малиновська завершує статтю низкою рекомендацій, які б могли допомогти розв'язати старі і нові проблеми інтеграції кримських татар в українське суспільство.

Віктор Козюк, Олександр Длугопольський і Віталій Петрук аналізують економічний бік сепаратизму. Автори аналізують те, як два бельгійських регіони, Фландрія і Валлонія, по-різному відреагували на потреби структурної адаптації до економічної глобалізації. Автори доводять, що ці відмінності вплинули на поглиблення розриву між цими регіонами і на збільшення ризиків сецесії. Козюк, Длугопольський і Петрук також порівнюють фіскальні політики Бельгії та України в контексті їх впливу на збільшення або зниження ризиків сецесії. Автори доводять, що неувага до зростання відмінностей економічного розвитку регіонів і до їх спроможності конкурувати створює передумови для розвалу національної економіки і розпаду національної єдності.

У заключній статті нашого числа, Станіслав Ковальський вивчає еволюцію подвійного іредентизму на Кіпрі. Автор доводить, що в основі сепаратистського руху Кіпру лежав подвійний (тобто грецький і турецький) іредентизм. У статті показано, як спроби злиття грецької і турецької громад із батьківськими державами привели до розколу і анексії/сецесії. Крім того, Ковальський вказує на те, що розкол Кіпру стався в найскладніших умовах Холодної війни. Ці умови обмежили можливості спонсорських держав (Греції та Туреччини) і привели до конфронтації цих держав, а також до конфлікту між Грецією і грецькими кіпріотами, з одного боку, і між Туреччиною і турецькими кіпріотами, з іншого боку.

Ми сподіваємося, що це число, присвячене викликам державного будівництва в Європі, приверне увагу дослідників і продемонструє необхідність мислити сьогоднішню Європу як єдиний, неподільний на західну і східну частини регіон, принаймні під час вивчення сецесіоністичних рухів і міждержавної екології.

Бібліографія:

- Aphrasidze, D., & Siroky, D. (2011). Frozen Transitions and Unfrozen Conflicts, or What went Wrong in Georgia. *Yale Journal of International Affairs* 5: 120–129.
- Bougai, N. (1996). *The Deportation of Peoples in the Soviet Union*. NY: Nova Publishers.
- Bourne, A. K. (2014). Europeanization and secession: The cases of Catalonia and Scotland. *JEMIE* 13: 94–120.
- Brubaker, R. (2011). Nationalizing states revisited: projects and processes of nationalization in post-Soviet states. *Ethnic and Racial Studies* 34(11): 1785–1814.
- Ciobanu, C. (2008). *Frozen and Forgotten Conflicts in the Post-Soviet States: Genesis, Political Economy and Prospects for Solution*. Richmond: United States Institute of Peace.
- De Waal, Th. (2003). *Black garden: Armenia and Azerbaijan through peace and war*. NY: NY University Press.
- Fischer, S. (ed.). (2016). *Not Frozen! The Unresolved Conflicts over Transnistria, Abkhazia, South Ossetia and Nagorno-Karabakh in Light of the Crisis over Ukraine*. Berlin: Stiftung Wissenschaft und Politik.

- Hooghe, L. (1995). Subnational mobilisation in the European Union. *West European Politics* 18(3): 175–198.
- Hughes, J., Sasse, G. (2001). *Ethnicity and Territory in the Former Soviet Union: Regions in Conflict*. London: Frank Cass.
- Jessop, B. (2004). Multilevel governance and multilevel metagovernance. Changes in the EU as integral moments in the transformation and reorientation of contemporary statehood. *Multi-level governance* 2: 49–74.
- Kolossov, V., O'Loughlin, J. (2011). After the Wars in the South Caucasus State of Georgia: Economic Insecurities and Migration in the "De Facto" States of Abkhazia and South Ossetia. *Eurasian Geography and Economics* 52: 631–654.
- Kolstø, P. (2006). The sustainability and future of unrecognized quasi-states. *Journal of peace research* 43(6): 723–740.
- Minakov, M. (2016). Novorossiia and the Transnationalism of Unrecognized Post-Soviet Nations. In *Transnational Ukraine?: Networks and Ties that Influence (d) Contemporary Ukraine*, Beichelt, T., Worschech, S. (eds.). NY: Columbia University Press, 216–230.
- Molle, W. (2017). *The economics of European integration: theory, practice, policy*. London: Routledge.
- Muro, D. & Vlaskamp, M. (2016). How do prospects of EU membership influence support for secession? A survey experiment in Catalonia and Scotland. *West European Politics* 39(6): 1115–1138.
- New Eastern Europe. (2018). Para-States. Life Beyond Geopolitics. *New Eastern Europe* 3-4, <http://neweasterneurope.eu/2018/04/26/issue-3-4-2018-para-states-life-beyond-geopolitics/> (accessed 1 October 2019).
- Pelczynska-Nalecz, K., Strachota, K. & Falkowski, M. (2008). Para-States in the Post-Soviet Area from 1991 to 2007. *International Studies Review* 10: 370–387.
- Pollack, M.A. (2015). *Policy-making in the European Union*. Oxford: Oxford University Press.
- Stanislavski, B.H. (2008). Para-States, Quasi-States, and Black Spots: Perhaps Not States, But Not "Ungoverned Territories," Either. *International Studies Review* 10: 366–70.
- Suny R. G. & Martin T. (2001). *A State of Nations. Empire and Nation-Making in the Age of Lenin and Stalin*. New York and Oxford: OUP.
- Tilly, Ch. (1990). *Coercion, Capital, and European States, AD 990–1990*. New York: Blackwell.
- Tishkov, V. (1997). *Ethnicity, Nationalism and Conflict in and after the Soviet Union: The Mind Aflame*. Oslo: Sage Publications.
- von Benda-Beckmann, F., von Benda-Beckmann, K. (2016). Rules of law and laws of ruling: law and governance between past and future. *Rules of Law and Laws of Ruling*. Routledge 1: 17–46.
- Willis, G. B. (2015). *Analysis of the cognitive interview in questionnaire design*. Oxford: Oxford University Press.
- Zürcher, Ch. (2007). *The post-Soviet wars: rebellion, ethnic conflict, and nationhood in the Caucasus*. NY: NY University Press.